

Mohács: számvetés

Mohács: An Assessment

Tanulmányok
az 1526. évi mohácsi csatáról

Studies on the Battle of Mohács
(1526)

Mohács: számvetés
Tanulmányok az 1526. évi mohácsi csatáról

Mohács: An Assessment
Studies on the Battle of Mohács (1526)

MOHÁCS: SZÁMVETÉS

Tanulmányok az 1526. évi mohácsi csatáról

Mohács: An Assessment

Studies on the Battle of Mohács (1526)

Szerkesztők

Varga Szabolcs – Kovács István

A szerkesztők munkatársa

Bencze Krisztina

Nemzeti Örökség
Intézete

JANUS
PANNONIUS
MÚZEUM

BUDAPEST
2025

A kötet a

támogatásával valósult meg.

A kötet a Janus Pannonius Múzeum 1159/2023. (IV. 27.) kormányhatározat által támogatott Mohács500 csatatérkutatói projektjének és a Nemzeti Örökség Intézete 1159/2023. (IV. 27.) kormányhatározat által támogatott Mohács500 projektjének keretében készült.

Olvasószerkesztő
Bertók Krisztina

Borítóterv
auri

Borítóképek
Maximilian stílusú sisak modern replikája, Janus Pannonius Múzeum
(készítő: Bánsághi Máté páncéltészeti iparművész, fotó: Füzi István)
A mohácsi csata. Illusztráció az Ehrenspegel des Hauses Österreichban, 1555–1559 körül
(Wikimedia Commons)
II. Lajos haditanácsa Mohács előtt, török miniatúra (Wikimedia Commons)
Abriss des Königreichs Ungarn mit angrenzenden Ländern (A Magyar Királyság és a szomszédos országok
vázlata), Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten, Ostpr. Fol. 14 250, Bl. 2, l. A

Előszó
A Janus Pannonius Múzeum által vezetett Mohács500 csatatérkutatói program keretében végzett
fémkereső-műszeres terepbejárások kiterjedtsége

Utószó
A Janus Pannonius Múzeum által vezetett Mohács500 csatatérkutatói program keretében talált fémleletek
a csatatér környezetéből

A térképeket készítette
Szabó Tibor

© A szerzők
© Martin Opitz Kiadó
© Nemzeti Örökség Intézete
© Janus Pannonius Múzeum

ISBN 978-615-6998-12-5

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

A Martin Opitz Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

TARTALOM / TABLE OF CONTENTS

ELŐSZÓ/PREFACE (VARGA Szabolcs).....	7
KIS Luca – SZABÓ Árpád – VIG Viktor – DE ANDRÉS, Marcos – TIHANYI Balázs – BERECKZI Zsolt – KOCSMÁR Réka – GERETOVSZKY Zsolt – VAJDA Balázs – MAI Tímea – ZAY Orsolya – HARAMZA Márk – BERTÓK Gábor – NEMÉNYI Réka – PÁLFI György: Egy arc és sors a mohácsi III. tömegsírból. A 95. számú egyén biológiai rekonstrukciója ♦ An Individual's Face and Fate from the Mass Grave No. III of Mohács. Biological Reconstruction of the Individual No. 95	9
VÁGVÖLGYI Lili – KOCSMÁR Réka – NEMÉNYI Réka – SIMON Zsófia – VIG Viktor – GELLAI Fanni – SZABÓ Árpád – MAI Tímea – HEGYI Andrea – KIRÁLY Kitty – BERECKZI Zsolt – MOLNÁR Erika – PÁLFI György: Kivégzésre utaló nyomok és egyéb paleopatológiai jelenségek a mohácsi IV. tömegsír embertani anyagában. Előzetes megfigyelések ♦ Evidence of Execution and Other Paleopathological Phenomena in the Anthropological Material from Mass Grave No. IV of Mohács. Preliminary Observations	31
SZABÓ Árpád – MAI Tímea – VIG Viktor – PÁLFI György: A sátorhelyi perimortem sérülések összevetése más középkori tömegsírokban talált jelenségekkel. A kivégzés mellett szóló további orvosszakértői megfigyelések ♦ Comparison of the Perimortem Injuries in Sátorhely with those Found in other Medieval Mass Graves. Additional Forensic Medical Observations Supporting Execution as the Cause of Death	61
B. SZABÓ János: „Ért kalászt lengettél”. Alkalmas-e a Mohácsi-sík csatatérnek? ♦ “You ripened the wheat”. The Suitability of the Mohács Plain as a Battlefield	91
VICZIÁN István – SZEBERÉNYI József – DRUSZA Tamás: A majsai Borza-patak szerepe a mohácsi csata földrajzi rekonstrukciójában ♦ The Role of the Borza Stream at Majs in the Geographical Reconstruction of the Battle of Mohács	101
K. NÉMETH András: A Mohácsi-sík középkori egyházi topográfiája ♦ The Medieval Ecclesiastical Topography of the Mohács Plain.....	127
PÁNYA István – FÓTI Miklós – STEUER István: A pusztulás útjai. Az 1526. évi török hadjárat régészeti emlékei a Duna–Tisza közén ♦ Traces of Destruction: Archaeological Remains of the Ottoman Campaign of 1526 in the Danube–Tisza Interfluvium.....	155
HARAMZA Márk – BANYAI Ferenc: Sarkantyúk a mohácsi csata korában ♦ Spurs in the Era of the Battle of Mohács	175
NÉMETH Balázs – HARAMZA Márk – BERTÓK Gábor – NEMÉNYI Réka – SZABÓ Tibor: Mutatnak-e hasonlóságot a tömegsírokban talált lövedékek a mohácsi csata egyik magterületének tekintett majsai falunyomnál talált lövedékekkel? ♦ Do the Projectiles Found in the Mass Graves Show any Similarities to Those Found in Majs Settlement Trace, which is Considered One of the Main Areas of the Battle of Mohács?	199
PÁNYA István – JANKÓ Annamária: A mohácsi csata emlékei az első katonai felmérés eredeti szelvényein ♦ Traces of the Battle of Mohács on the Original Sections of the First Military Survey	219
FILIPOVIĆ, Emir O.: A kereszténység kapujának kulcsa? Bosznia az oszmán kalapács és a magyar álló között ♦ The Key to the Gate of Christendom? Bosnia Between the Ottoman Hammer and the Hungarian Anvil.....	239

NEMES Gábor: Az Apostoli Szentszék „keleti politikája” a 15–16. században ♦ The “Eastern Policy” of the Holy See in the 15 th and 16 th Centuries.....	257
KRUPPA Tamás: A Velencei Köztársaság és az Oszmán Birodalom diplomáciai kapcsolatai (1499–1540) ♦ Diplomatic Relations between the Republic of Venice and the Ottoman Empire (1499–1540).....	267
KORPÁS Zoltán: Csaták és pusztítás. Pavia, Mohács és Róma (1525–1527) összefüggései a Magyar Királyság történetének szemszögéből ♦ Battles and Devastation: Pavia, Mohács, and the Sack of Rome (1525–1527) in the Context of the Fate of the Kingdom of Hungary.....	281
C. TÓTH Norbert: Az Alsó részek főkapitánysága 1523–1526 között. Tomori Pál kapitányságai ♦ The Captaincy General of the Lower Parts, 1523–1526: the Captaincies of Pál Tomori.....	303
NEUMANN Tibor: A mohácsi áldozatok listái 1526 őszéről (szövegkiadás és kommentár) ♦ Lists of Victims from the Battle of Mohács in the Autumn of 1526 (text edition and commentary).....	325
FEDELES Tamás: Klerikusok fegyverben. A mohácsi csata ismert egyházi résztvevői ♦ Clerics in Arms: Known Church Participants in the Battle of Mohács.....	377
MACKAY, Christopher S.: Brodaries <i>Verissima Historiájának</i> első kiadása: háttér és kontextus ♦ Background and Context of the 1527 Edition of Stephen Brodericus’s <i>Verissima Historia</i>	391
SZEBELÉDI Zsolt: Szerémi György Mohács-képe ♦ György Szerémi’s Vision of Mohács.....	417
KASZA Péter: Zermegh-kontextusok ♦ Zermegh Contexts.....	427
SUDÁR Balázs: Két török költő a mohácsi csatáról: Mahremi és Esziri ♦ Two Ottoman Poets on the Battle of Mohács: Mahremī and Esrīrī.....	447
FÓTI Miklós: Hindi baba jövődölése Szulejmán szultán győzelméről a mohácsi csatában: legenda és valóság ♦ The Prophecy of Hindi Baba about the Victory of Sultan Suleiman in the Battle of Mohács: Myth and Reality.....	461
VARGA Szabolcs: A mohácsi csata emlékei Boszniában ♦ Memories of the Battle of Mohács in Bosnia.....	475
CSEPREGI Zoltán: Templomrabló? Hitvalló? Szerencselovag? Stratéga? Brandenburgi György örgróf (1484–1543) a történetírásban ♦ Church Robber? Pious? Venturer? Strategist? Margrave George of Brandenburg (1484–1543) in Historiography.....	485
MACZÁK Ibolya: Mohácsi események Illyés István Szent György napjára írt prédikációiban ♦ Events Related to the Battle of Mohács in István Illyés’s Sermons Written for St. George’s Day.....	499
S. LACZKÓ András: „S még áll Mohács...” Az 1526. évi csata reformkori költői reprezentációiról ♦ “And there Mohács uphanged...” Poetic Representations of the Battle of Mohács (1526) in the Reform Era.....	505
LAKATOS Adél: Tomori Pál érsek alakja az 1896. évi millenniumi kiállítás kalocsai előkészületeiben ♦ The Figure of Archbishop Pál Tomori in the Preparations for the 1896 Millennium Exhibition in Kalocsa.....	515
KANÁSZ Viktor – NAGY Katalin: Burgio nuncius árnyékában. A budapesti nunciusok és Mohács emlékezete ♦ In the Shadow of Nuncio Burgio: the Nuncios of Budapest and the Memory of Mohács.....	535

ELŐSZÓ

Íme, csak elérkeztünk a mohácsi csata 500. évfordulójának küszöbére, ahonnan már belátható közelségben van a megemlékezés, ugyanakkor vissza lehet tekinteni a tudományos felkészüléssel töltött elmúlt esztendőkre. Bár az idei év még számos új kötettel és eredménnyel fogja gazdagítani a mohácsi csata szakirodalmát, már így is elmondható, hogy talán egyetlen olyan történelmi évforduló sem volt a közelmúltban, amelyre ennyire készült volna a magyar tudóstársadalom. Ez pedig önmagában érték, hiszen azt mutatja, hogy a hazai tudományos közeg minden nehézség ellenére képes összefogni, és a tudásával, szakértelmével továbblendíteni a csatával kapcsolatos gondolkodásunkat. Ez annak ellenére így van, hogy 2018-ban, amikor elindult a Magyar Tudományos Akadémia és Pécsi Tudományegyetem közös pályázata, vagy 2020-ban, amikor a Martin Opitz Kiadó gondozásában megjelent a könyvsorozat első kötete *Eke mentén, csata nyomában* címmel, sok esetben még teljesen mást gondoltunk megoldandó feladatnak. Azonban éppen ez a kutatás lényege, hogy járatlan úton, a tudományos módszertan szabályai szerint jutunk el újabb és újabb kérdésekig, amelyek sokszor fontosabbak, mint a biztos válaszok.

Ki gondolta volna 2020-ban, hogy azóta – ha csupán a jelen kötetet szintén magába foglaló „nagy piros könyvsorozatot” is nézzük – tucatnyi alaptanulmány jelenik meg csak az időközben feltárt III. és IV. tömegsír anyagából, és immár biztos lábakon áll az a tétel, hogy az előkerült maradványok a csata utáni kivégzés keresztény áldozataié, s immár arról beszélhetünk, hogy milyen betegségekben szenvedtek, honnan származtak a csata résztvevői, továbbá néhány esetben szinte karnyújtásnyira vagyunk az arcreekonstrukcióktól. Azaz 2026-ban végre arcot kapnak az ötszáz éve kivégzett áldozatok. Ennek a személyességnek a közgondolkodásra gyakorolt pozitív hatása ma még felbecsülhetetlen. És ki gondolta volna pár elvakult történészen kívül, hogy össze lehet állítani egy, az eddigi ismereteinket jóval meghaladó névsort a csatában részt vett személyekről. A külvilág számára láthatatlan sziszifuszi munkával mára eljutottunk oda, hogy létezik egy ilyen lista, készülnek a benne szereplők életrajzai, és e kötet

egyik tanulmánya elemzi a csata után keletkező veszteséglistákat, miközben módszertani alapot ad ahhoz, hogy milyen erudícióval lehet nekiállni egy ilyen munkának. Eddig biztosnak hitt nevekről derült ki, hogy valójában sosem léteztek, míg mások, akiket eddig sosem „jegyzett” a történelem, ott voltak a mohácsi csatában. Így az arcok mellett neveket és sorsokat is kapnak az eddig megfoghatatlan hősök, ez pedig óhatatlanul személyessé formálja a csata eddig jobbára absztrakt fogalmát.

Lépünk azonban beljebb a tudomány által kitért ajtón, és nézzük meg a régészet, a geográfia, az irodalomtörténet, a muzeológia, a művészettörténet és az etnográfia új eredményeit. Vajon ki gondolta volna, hogy a régészek által talált aprócska lövedékekből ma már pontosan meg tudjuk állapítani, miként készültek, hogyan használták ezeket, azaz értjük a korabeli tűzfegyverek működését? Vagy hogy épp a csatatéren talált apró sarkantyútöredékekből érthetjük meg a korabeli lovasság működését? Bizony, az e kötetben olvasható eredmények még kérdésként sem merültek fel pár évvel korábban. Valójában ebből mérhető le a tudomány eredményessége, hiszen végre kimondhatjuk, hogy a különböző tudományágak közötti párbeszédnek köszönhetően új szempontokat sikerült felvetnünk a csatával kapcsolatban.

Ugyanez elmondható a geográfiával összefüggésben is. Míg 2020-ban még csak történészek szóltak hozzá a táji környezethez, az azóta eltelt esztendőben földrajztudósok, néprajzosok és régészek is bekapcsolódtak a kutatásba, és egy sor tanulmányban rekonstruálták az ötszáz évvel korábbi természeti állapotot. Munkájuk eredményeképp Mohács környéke mára a Kárpát-medence legjobban dokumentált kistérségévé vált, és ez megtermékenyítő hatással van a legújabb csata-rekonstrukciókra is, amelyekből az emlékévben is várhatóak új eredmények.

Az elmúlt év szellemi pezsgéséhez természetesen hozzájárultak a csata emlékezetével kapcsolatos kutatások is, csak ebben a kötetben egymás mellett olvasható egy-egy írás három kortárs történetíró, Brodarics István, Szerémi György és Zermegh János szövegeiről. S ehhez még hozzájönnek

a 18–19. századi irodalmi és a 20. századi egyházi recepcióval kapcsolatos eredmények, ahogy Tomori Pál emlékeztetének izgalmas bemutatása, amely jól kiegészíti a mohácsi fővezér katonai tevékenységéről írt tanulmányt, mintegy ívet húzva a múlt és a jelen között. Ráadásul 2026-ban immár nem csak a magyar kulturális emlékezetéről beszélünk Mohács kapcsán, hiszen e kötetben több cikk is sorakozik a csata oszmán és boszniai szellemi lenyomatáról, mert – az elmúlt évek kutatásainak eredményeként az is kiderült, hogy – a mohácsi csata hatása és jelentősége, ezáltal pedig értelmezési kerete is túlmutat a magyar szemhatáron. Európai ügy, amint ezt a kötetben olvasható korabeli diplomáciával foglalkozó cikkek világosan bizonyítják, és ebbe a földrajzi fogalomba a keleti sztyeppe és a Krím-félsziget is beletartozik. Az oszmán elefántcsorda dübörgése az egész kontinensen nyomot hagyott, még ha a sebek javát mi is kaptuk. Bár ezzel a régi toposszal is illik óvatosan bánnunk, hiszen a Bosznia 15. századi sorsáról szóló cikket elolvasva kiderül, bizony nekik még nálunk is mostohább sors jutott osztályrészül.

Jelen kötet a könyvsorozat ötödik és egyben utolsó kötete. Az első még a Janus Pannonius Múzeum és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem együttműködésében jelent meg, a következőket – nem tudok rá jobb szót – a kegyelem gondozta. A kiadásnak biztos pénzügyi háttere sosem volt, a szerzők egy forintot sem láttak munkájukért, a szerkesztés pedig

kötelességtudatból történt. Valahogy azonban mindig létrejött körülötte egy háló kollégák és baráti intézmények jóakaratából, sorra érkeztek a kéziratok, és menet közben akadt támogató is, így nagy köszönet illeti a Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóságát és minden egyes munkatársát, akik nélkül sem e sorozat kötetei, sem a Mohács500 nagy programjai nem születtek volna meg. Ugyanez igaz a Janus Pannonius Múzeum és a Szegedi Tudományegyetem heroikus munkát folytató kutatóira, valamint a sorozatot életben tartó Martin Opitz Kiadóra és Bertók Krisztinára, akinek a mottója lehetne a mondás: „a lehetetlent azonnal teljesítjük, a csodákra egy kicsit várni kell”. A Nemzeti Örökség Intézete szintén komoly erőket mozgósított a sorozat érdekében, köszönet érte az ott dolgozóknak.

Mégis elsősorban a szerzőket emelem ki, akik közül sokan évek óta rendületlenül kitartottak egy olyan sorozat terve mellett, amely egy mély metasztét adja a jelenlegi mohácsi csatával kapcsolatos kutatásoknak. A rögtönzött számvetés szerint öt kötet több mint száz tanulmánya reprezentálja ezt az eredményt, és bár jóslásokba nem illik bocsátkozni, valószínű, hogy ennek köszönhetően már másképp fogunk gondolkodni és beszélni a mohácsi csatáról, mint eddig, ami reményre ad okot. Végezetül pedig köszönetet mondunk az Olvasónak, aki kézbe fogta, elolvasta, véleményt mondott s továbbgondolta a kötetben megfogalmazottakat.

Varga Szabolcs

AZ APOSTOLI SZENTSZÉK „KELETI POLITIKÁJA” A 15–16. SZÁZADBAN*

NEMES GÁBOR**

A pápaság már a 9. századtól fogva igyekezett támogatni az iszlám elleni harcot, de a keresztes ideológia a 11–12. században alakult ki részleteiben. A 14. század folyamán a pápaság újra felfedezte a keresztes eszmét, mert a pápák ebben a témában az európai uralkodók felett álltak, másrészt pedig az ortodox egyházzal szemben éreztethették annexiós törekvéseiket. A 15. században a humanizmus megjelenésének köszönhetően ez újabb jelentésrétegekkel gazdagodott. A humanisták felélesztették a Nyugat és Kelet közötti különbség ősi mítoszát, a barbárság elleni küzdelmet. A régi keresztes hadjáratokhoz képest további újdonságot jelentett az obszerváns ferencesek aktív és állandó részvétele. A pápaság a 15–16. században mindig egy komoly keresztény vereség – így Konstantinápoly (1453), Otranto (1480), az égei-tengeri Negroponte (1470) vagy Rodosz (1522), valamint Nándorfehérvár eleste (1521) – után hirdetett keresztes hadjárat. A pápák ezen alkalmakkor a keresztény fejedelmek közötti béke létrehozására törekedtek, a mozgásterüket azonban gyakran korlátozta a Pápai Állam itáliai belpolitikája. A török ellen harcba indulók és a hadjáratot támogatók búcsút nyertek. A szentszéki diplomáciát Magyarországon apostoli legátusok képviselték, akik rendszerint a bíborosok közül kerültek ki. Ők felügyelték a pápai segélypénzek felhasználását, részt vettek a diplomáciai tárgyalásokban és a belpolitikába is beavatkoztak. Az egyházfők kiemelt figyelmet fordítottak a Pápai Állam adriai kikötőivel szemben fekvő Zengg és Klissza védelmére.

KULCSSZAVAK: pápaság, diplomácia, legátus, keresztes hadjárat, humanizmus

A Pápai Állam 15–16. századi külpolitikai orientációja nem érthető meg sajátos helyzetének áttekintése nélkül. Uralkodója, a pápa Róma püspökéből már az ókeresztény korban a rangban első pátriárka lett.¹ I. (Nagy Szent) Leó (440–461) és I. (Nagy Szent) Gergely (590–604) már Péter apostol örököseként és földi helytartójaként határozta meg szolgálatát, aki az összes egyház felett teljhatalommal (*plenitudo potestatis*) rendelkezik.² III. Ince (1198–1216) pontifikátusától kezdve a pápa

vitathatatlanul Krisztus földi helytartója, az egész egyház feje és a világ döntőbírója, aki lelki hatalma által ítéletet mondhatott minden hívő felett.³ Az így keletkezett abszolút hatalom – amely teológiai alapvetése, az úgynevezett „két kard elmélet” révén IX. Gergely (1227–1241), IV. Ince (1243–1254) és végül VIII. Bonifác (1294–1303) alatt nyerte el végleges formáját – arra predesztinálta Szent Péter utódait, hogy rendszeresen állást foglaljanak az uralmuk alatt álló itáliai területeket geopolitikailag

* A tanulmány a HUN-REN-PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport keretében készült.

** Győri Egyházmegyei Gyűjteményi Központ, Győr; HUN-REN-PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, Budapest-Pécs, nemes.gabor@bjhf.hu

¹ Az I. nikaiai zsinat (325) 6. kánonja a többi püspökség fölé helyezte Alexandriát, Antiochiát és Rómát. Később az I. konstantinápolyi zsinat (381) 3. kánonja Rómához hasonló tiszteletbeli elsőséget juttatott Konstantinápolynak. A khalkedóni zsinat (451) 28. kánonja pátriárkai rangra emelte Jeruzsálemet is, valamint Rómával egyenlő privilégiumot biztosított Konstantinápolynak keleten. A Róma és Konstantinápoly közötti vita Nagy Szent Gergely pápa idején kiújult, majd a II. trullloszi zsinaton (692) alakult ki a végleges sorrend: Róma, Konstantinápoly, Alexandria, Antiochia, Jeruzsálem. JEDIN 1998. 20, 24, 32, 36; MARKUS 2004. 137–143; GÁRDONYI 2022. 110.

² CHADWICK 1993. 237–246; SOUTHERN 1987. 110–117; BROWN 1999. 74–76; 134–147; MARKUS 2004. 157–162; GÁRDONYI 2022. 113–115, 141–142.

³ ROBINSON 1990. 295–321; MONDIN 2001. 263–275; GÁRDONYI 2022. 328–334.

nem, vagy csak részben érintő ügyekben is, legyen szó az igaz hit védelméről, vagy az országok közötti fegyveres konfliktusról, trónviszályról.⁴

A folyamatos és egységes külpolitikát ugyanakkor szinte lehetetlenné tette, hogy értelemszerűen nem alakulhattak ki „pápai dinasztiák”, jóllehet a reneszánsz korban több család – della Rovere, Borgia, Medici stb. – törekedett rá. Önmagában a pápaválasztás formája is több évszázad alatt jött létre, és nyerte el lényegi elemeit tekintve mai napig változatlan formáját. A 8. századig ugyanis még világiak is részt vehettek a választásokon, és csak II. Miklós pápa (1059–1061) volt az, aki a választók körét – a római arisztokrácia, valamint a császári befolyás kivédése érdekében – a bíborosokra szűkítette.⁵ Nekik először egyszerű, majd a III. lateráni zsinat (1179) döntése értelmében kétharmados többséggel kellett megválasztaniuk az egyházfőt.⁶ Hogy a kardinálisok külső kényszerítő erők befolyása nélkül dönthessenek, a II. lyoni zsinaton (1274) arról határoztak, hogy a választást egy külvilágtól elzárt teremben, a konklávén kell megejteni.⁷ Ez azonban szinte megjelölhetatlenné tette Szent Péter székének betöltését. Az új pápa – akit VI. Orbán (1378–1389)⁸ után kivétel nélkül a bíborosok közül választottak – sok esetben ugyanis nem az egyes bíborosi klikkek által támogatott jelöltek közül került ki, hanem előfordult, hogy egy, az ellenérdekelte felek által kölcsönösen elfogadható, kompromisszumos személyt emeltek Szent Péter trónusára.⁹

A pápának az egész világra kiterjedő lelki hatalmával ugyanakkor nem állt arányban tényleges világi hatalmuk. Itáliában Velence, Milánó, Firenze, Nápoly és Szicília mellett sohasem tudtak vitathatatlan, tényleges elsősre szert tenni, még ha a 8. században hamisított „konstantini adománylevel”

szellemében – amely szerint I. (Nagy) Konstantin az egész félszigetet a pápaságra hagyta volna – erre kifejezetten törekedtek is. A Patrimonium Petri alapjai még a 5–7. századra nyúlnak vissza, amikor – főleg I. (Nagy Szent) Leó és I. (Nagy Szent) Gergely tevékenysége révén¹⁰ – a Róma körüli helységek a pápák fennhatósága alá kerültek. Ezt először Kis Pippin gyarapította a ravennai exarchátussal és a Pentapolisszal (Ancona, Fano, Pesaro, Rimini és Sinigaglia, 756), majd III. Ince idején a spoletói hercegség és az anconai örgrófság, végül III. Miklós (1277–1280) alatt Romagna is a pápa fennhatósága alá került.¹¹ Mire a meglehetősen heterogén függési viszonyban lévő területek a 13. század folyamán nagyjából egységes monarchia képét kezdték mutatni, a pápai központnak Rómából Avignonba történő áthelyezésével újra anarchikus állapot köszöntött be, amelyen csak részben segítettek Albornozi bíboros több évtizedes küzdelmei.¹²

A nyugati egyházszakadás felszámolása után a tekintélyes római Colonna családból származó V. Márton pontifikátusától (1417–1431) azonban új korszak vette kezdetét, amelynek köszönhetően viszonyainak megszilárdítása¹³ után a Stato Pontificio a 16. század elején már expanzióra is képes itáliai reneszánsz állammá vált.¹⁴ Az egyik fontos, már a 12–13. századtól fogva megjelenő és a 15–16. században újra előtérbe kerülő törekvését a Pápai Állam geopolitikai helyzete indokolta: meg kívánta akadályozni, hogy északról és délről egy erős hatalom – legyen az a császár vagy a francia király – „harapófogóba” szorítsa.¹⁵ A félsziget békéjét szavatoló lodi szerződést éppen ezért döntötte romba a Nápoly elfoglalásáért nagy sereggel Itáliára támadó XII. Lajos, majd az I. Ferenc francia királyt és előrenyomulását nyugtalanul szemlélő, az itáliai

⁴ SOUTHERN 1987. 123–158, 171–181; MONDIN 2001. 278–283, 284–290, 311–317; GÁRDONYI 2022. 363–365.

⁵ MONDIN 2001. 203–205.

⁶ JEDIN 1998. 51.

⁷ JEDIN 1998. 61; MONDIN 2001. 296–297.

⁸ MONDIN 2001. 341–344.

⁹ Ld. pl. III. Callixtus pápa megválasztásának körülményeit: COLOMER–MCLEAN 1998.

¹⁰ SOUTHERN 1987. 110–115; MARKUS 2004. 163–177; SZÉKELY 2005. 205–209.

¹¹ ROBINSON 1990. 3–32; MONDIN 2001. 119–120, 264–267, 302; MOLNÁR 2005. 65–89.

¹² CHAMBERS 2006. 27–32; ROLLO-KOSTER 2015. 140–146.

¹³ MONDIN 2001. 352–353.

¹⁴ CHAMBERS 2006.

¹⁵ MOLNÁR 2005. 65–89.

háborúba bekapcsolódó I. Miksa, majd V. Károly császár.¹⁶ A reneszánsz kori pápaságnak tehát az volt a legfontosabb, minden mást háttérbe szorító törekvése, hogy a francia és a császári csapatokat kiszorítva, illetve Velencét legyőzve hegemon helyzetbe kerüljön az Itáliai-félszigeten. A másik, folyamatosan napirenden tartott kérdés pedig az oszmánok elleni harc volt.

A pápák az egyház fejeként mindig is kiemelten foglalkoztak a hitetlenek, ezen belül is főleg az iszlám elleni küzdelemmel. Már IV. Leó (847–855) és VIII. János (872–882) búcsút ígért a Rómát a szaracénok ellen védelmező frank katonáknak, majd II. Sándor (1061–1073) pápai búcsút engedélyezett az Ibériai-félszigeten a muszlimok ellen harcoló lovagoknak.¹⁷ A hitetlenek elleni harc dicsőségét hirdető keresztes eszme – amelyet talán II. Orbán pápának (1088–1099) az 1095. évi clermonti zsinaton elmondott beszéde jelenít meg a legjobban – évszázadokra meghatározta a Szentszék külpolitikáját.¹⁸ Bár a pápák eltérő mértékben kapcsolódtak be a keresztes hadjáratok szervezésébe és vezetésébe, ideológiai vezető szerepük mindvégig megkérdőjelezhetetlen volt.¹⁹

A 14. század folyamán a pápaság fokozatosan újra felfedezte a keresztes eszmét. Egyrészt ebben a kérdésben a pápák vitathatatlanul az európai uralkodók felett álltak, és még a császárok sem kérdőjelezték meg az egész keresztény közösségben, a *res publica Christiana*ban betöltött vezető szerepüket. Másrészt az volt a céljuk, hogy a görög ortodox egyházzal szemben itt is éreztessék annexiós törekvéseiket. Ez a 15. században a humanizmus megjelenésének köszönhetően újabb jelentésrétegekkel gazdagodott. Kifejezte egyrészt az emberiség (*humanitas*) küzdelmét a keletről jött kegyetlen néppel (*immane genus*), másrészt pedig a civilizált világ (*civilitas*) harcát a barbárokkal (*barbaritas*)

szemben. A humanisták felélesztették a Nyugat és Kelet közötti különbség ősi mítoszáét, amelyet az ókori görögök még a perzsa háborúk idején alkottak meg, és amelyet a Római Birodalom is átvett. Ezt az elgondolást a humanisták igyekeztek ókori auktoroktól vett idézetekkel is alátámasztani, nem véletlen, hogy a török szultánt a pápai kancellária szinte következetesen *tyrannus*nak nevezte. Ezenkívül a reneszánsz pápák a Római Birodalom örökösiként a nagy hadvezérek, Scipio, Caesar és Pompeius haditetteit felidézve szerették volna az antik Róma virtusát is feleleveníteni, mégpedig modern kontextusba helyezve.²⁰ A régi keresztes hadjáratokhoz képest további újdonságot jelentett az obszerváns koldulórendek, különösen a ferencesek aktív és állandó részvétele, illetve kiemelten fontos szerepe. Népszerű prédikátoraik számára ugyanis a hitetlenek elleni háború propagálása jól kiegészítette az általuk képviselt missziós hevületet, sodró lendületű prédikációikkal tömegeket nyertek meg a keresztes eszmének.²¹

A pápák külön figyelmet fordítottak a törökök elől Itáliába menekültek vagy fogságba esettek megsegítésére, legyenek azok nyugati vagy görög keresztények.²² Sőt egy magyar klerikus esete azt is bizonyítja, hogy az egyházfő a menekült itáliai karrierjét is előmozdíthatta. Belatius de Hungariis – aki az albániai Drivasto (Drisht) környékén töltött török fogságából kiszabadulva a pápai udvarban talált menedéket familiárisként – 1506-ban padovai, bresciai és trevisói egyházmegyes javadalmakat kapott.²³ A klerikus aztán később padovai kanonikként és pápai protonotáriusként előbb Padovában, majd Velencében telepedett le és talált új otthonra.²⁴

Az egyházfő az oszmánok elleni harcban hamar megtalálta az együttműködés lehetőségét a Magyar Királysággal, és ennek a pápai kancellária a levelezésben hangot is adott: kialakult hazánk

¹⁶ SZ. JÓNÁS–SZÉKELY 2005. 277, 289–294; CHAMBERS 2006. 93–144.

¹⁷ MONDIN 2001. 137–138, 149; RUNCIMAN 2002. 75–84; CHAMBERS 2006. 5.

¹⁸ RUNCIMAN 2002. 94–102.

¹⁹ ROBINSON 1990. 322–366; RUNCIMAN 2002. passim; PELLEGRINI 2014. 72–92.

²⁰ PELLEGRINI 2014. 13–17, 23, 50–51, 93–125. Ld. még HOPP 1992. 19–43.

²¹ PELLEGRINI 2014. 34–36, 61.

²² SZOVÁK 2009.

²³ AAV Arm. XXXIX., vol. 24, fol. 48r.

²⁴ VESZPRÉMY 1991. 94; ČORALIĆ 1996. 142, 145.

védőbástya (*antemurale/propugnaculum/presidium Christianitatis*) elnevezése.²⁵ Amikor Magyarország déli határainál megjelentek a törökök, ez katonai tevékenységre ösztönözte a magyar királyokat, és nyilvánvaló volt, hogy ehhez az egyházfő segítségét is igénybe veszik: Zsigmond király 1394-ben IX. Bonifác pápát kérte a keresztes hadjárat kihirdetésére. Ennek is volt köszönhető, hogy 1396-ban a súlyos vereséggel végződő nikápolyi ütközetben számos náció katonái harcoltak együtt.²⁶ A fokozódó oszmán előrenyomulás miatti újabb keresztes hadjáratot már IV. Jenő hirdette meg 1443-ban, amelynek szervezését a pápai legátusra, Guiliano Cesarini bíborosra bízta. Cesarini bíboros jelentős szerepet vállalt az országot megosztó polgárháborús állapotok rendezésében abból a célból, hogy teljes erejével a törökök elleni hadjárat szervezésére koncentrálhasson. Neki is köszönhető, hogy a király és Hunyadi megszegte a szegedi esküt és a váradi békét, a súlyos vereséggel végződő várnai csatában pedig maga a pápai legátus is életét veszítette.²⁷

Konstantinápoly eleste (1453) újabb lendületet adott a törökök elleni összefogásnak. V. Miklós (1447–1455) pápa számára világossá vált, hogy az itáliai fejedelmek közötti béke az oszmán-ellenes hadjárat előfeltétele, és az Itáliai (Szent) Liga valóban viszonylagos nyugalmat jelentett az Appennin-félszigeten.²⁸ A Hispániából származó, és így a reconquista szellemiségében szocializálódó III. Callixtus (1455–1458) 1455-ben meghirdetett keresztes hadjárata kettős sikert hozott. A Magyarország védelmében kulcsfontosságú Nándorfehérvár védelmét nagyban segítette a keresztes hadjárat szervezésével megbízott pápai legátus, a szintén spanyol származású Juan Carvajal bíboros és a keresztes hadakat toborzó láng-lelkű ferences, Kapisztránói János (Giovanni da

Capestrano).²⁹ Tengeren is sikerült csapást mérni az oszmánokra, hiszen a Lodovico Trevisan kardinális által vezetett pápai hajóhad Lesbosz szigeténél győzelmet aratott.³⁰

II. Pius (1458–1464) folytatni kívánta a törökök elleni harcot, ezért 1459-ben Mantovában kongresszust hívott össze a keresztény fejedelmek közötti béke ügyében, amelyre azonban egyetlen meghívott uralkodó sem jött el. A sikertelenség ellenére 1463-ban új keresztes hadjáratot hirdetett, amelynek egyik fő célja Kasztrióta György megsegítése lett volna. Az egyházfő Ancona kikötőjében várta a katonák érkezését, ahol azonban senki nem jelent meg. A csalódott és kiábrándult egyházfőt itt érte a halál.³¹ II. Pál (1464–1471) idejében újabb látványos kudarc borzolta a kedélyeket. 1470-ban a stratégiai fontosságú Negroponte, azaz Euboia szigetének eleste ösztönözte az egyházfőt keresztes hadjárat kihirdetésére. Az események a korábban II. Pius pápánál is megfigyelt forgatókönyv szerint alakultak: a Rómába, a keresztény fejedelmek számára, meghirdetett kongresszus újabb sikertelenséget eredményezett.³² IV. Sixtus (1471–1484) pontifikátusa alatt azonban egy esemény végképp megváltoztatta az itáliaiaknak az oszmánokról kialakított képét. 1480-ban a törökök elfoglalták Otrantót, tehát megvetették a lábukat a Penisola délkeleti sarkán. Jelenlétüket látványos vérfürdővel tették nyomatékossá, a város több ezer fős lakosságát lemészárolták, közülük többeket különös kegyetlenséggel.³³ 1481-ben keresztes hadjárat indult Otranto visszafoglalására, de a várost végül diplomáciai tárgyalások útján adták fel a törökök.³⁴ VIII. Ince (1484–1492) változtatott elődei „keleti politikáján”. A Nápoly, Firenze és Milánó ellen vívott háború idején a keresztes hadjárat indítása reménytelennek tűnt, így az egyházfő diplomáciai téren folytatta a török elleni küzdelmet.

²⁵ Erte ld. AAV Arm. XXXIX., vol. 22. fol. 347^{rv}, kiad. THEINER 1860. 566–567; AAV Arm. XXXIX., vol. 23. fol. 489^v–490^v, kiad. THEINER 1860. 567; AAV Arm. XXXIX., vol. 2. fol. 487^v–488^v, kiad. THEINER 1860. 567–568; NEMES 2015. 13, 136, 142.

²⁶ SETTON 1976. 342–369; PÁLOSALVI 2005. 50–58.

²⁷ FRAKNÓI 1902. 51–63; SETTON 1978. 75–92; ENGEL 1984; PÁLOSALVI 2005. 74–95; CHAMBERS 2006. 49–51.

²⁸ SETTON 1978. 138–160.

²⁹ FRAKNÓI 1902. 92–100; PÁLOSALVI 2005. 108–117; KALOUS 2017. 158–161.

³⁰ SETTON 1978. 161–195.

³¹ FRAKNÓI 1902. 120–130; SETTON 1978. 196–270; CHAMBERS 2006. 69–71.

³² FRAKNÓI 1902. 133–137; SETTON 1978. 271–313; CHAMBERS 2006. 72–74.

³³ Az otrantói mártírokat 2013. május 12-én Ferenc pápa avatta szentté. *Acta Apostolicae Sedis* 106:5 (2014) 343–346.

³⁴ FRAKNÓI 1902. 161–166; SETTON 1978. 314–345, 364–380; CHAMBERS 2006. 77–78; PELLEGRINI 2014. 21–22; KALOUS 2017. 162–163. Ld. még GATTONI 2010. 43–84. Magyar vonatkozásait ld. ÓVÁRY 1881; VESZPRÉMY 1990.

Ebben egyik legfontosabb sikere, hogy 1487-től a pápai udvarban őrizték a szultán fivérét, Dzsem herceget, akit az oszmán udvar sakkban tartására használtak, és akire egyébként I. (Hunyadi) Mátyás király is szemet vetett.³⁵

VI. Sándor (1492–1503) idején újabb érzékeny veszteség érte a keresztény világot: az Oszmán Birodalom ostrom alá vette, majd elfoglalta a Peloponnészosz-félsziget délkeleti végén elhelyezkedő Modont, Navarinót és Coronét (ma Methoni, Pylos és Koroni), amelyeket „Velence szemei”-nek is nevezték. Emiatt 1499. április 15-én pápai-francia–velencei szövetség alakult a törökök ellen.³⁶ A keresztes hadjárat kiterjesztése miatt a pápa legátusai által újabb szövetségesek után nézett, ezért 1500. október 5-én három pápai küldöttség indult útnak: az egyházfő Raymond Peraudi (Pérault) bíborost Németországba és Skandináviába, Juan de Vera bíborost Francia- és Spanyolországba, valamint Angliába és Portugáliába küldte, míg Pietro Isvalies bíborost Magyar-, Cseh-, Lengyel- és Poroszország, valamint Litvánia területére szóló követutasítással látta el. Isvalies bíborosnak követutasítása értelmében meg kellett győznie ezeket az országokat egy törökellenes háborúról, amelynek költségeire a pápa elképzelése szerint Velence 100 000 dukátot fizetett volna II. Ulászlónak. A hadjárat sikere érdekében hároméves fegyverszünet jött létre a keresztény fejedelmek között.³⁷ A Budán Pietro Isvalies bíboros legátus és Bakóc Tamás bíboros, esztergomi érsek vezetésével folyó tárgyalások eredményre vezettek, és a törökellenes liga megkötésére végül 1501. május 13-án került sor.³⁸

A dél-itáliai bíboros a nem sokkal ezután, 1501. június 10-én megrendezett úrnapi körmenetet látványos ünnepi színjáték keretében tette emlékezetessé. Isvalies ennek során kiválóan alkalmazta a propaganda eszközét, amellyel a lakosság muszlimellenes érzelmeire hatva igyekezett táplálni a harci kedvet. Mohamed jelképes koporsójának felrobbantása, a látványos tengeri ütközet és az egész éjszakára

kivilágított budavári Nagyboldogasszony-plébánia előtti felfegyverzett angyalszobor szájából folyó fehér- és vörösbor mindenképp ezt a célt szolgáltatta. Tommaso Daineri levele Ercole d’Este ferrarai herceghez 1501. augusztus 8-án: „*Ismeretessé vált – és ez igaz is –, hogy a mohamedán vallásról egy jóvendülés azt állítja, hogy akkor szűnik meg, ha Mohamed koporsója megsemmisül. Bár azt mondják, hogy ez már egyszer megtörtént, amikor ugyanis a spanyol király Granadát ostromolta, villám vágott a koporsóba. Most itt házunk közvetlen közelében újból felállítottak egy mecsetszerűséget, melyben lebegett Mohamed koporsója, körülötte pedig térden állva voltak láthatók a Szultánnak és a török basáknak figurái. Épp abban a pillanatban, amikor a menet őfensége, a Király elé ért, egy tűzcsóvát dobtak a magasból arra, teljesen olyan volt, mint a villám és azonnal kigyulladt és leégett majdnem az egész, a benne lévő török bábukkal együtt. Ami azonban megmaradt, azt a körmeneten részt vevő magyarok, mint dühödt ebek megrohanták; voltak, akik fával, kővel, mások pusztá kezükkel verték szét, – sőt láttam olyanokat is, akik fogukkal szaggatták az el nem égett darabokat, úgy hogy Mohamed koporsójából, a törökökből, mecsetjükből semmi sem maradt. Hihetetlen élmény és igen nagy öröm volt nézni, milyen dühvel rohantak rá; olyan volt ez, mintha óriási bosszút álltak volna a törökökön.*”³⁹

A hadjárat célját szolgálta a szentévi búcsú meghosszabbítása is: a keresztes hadakhoz csatlakozó harcosokon kívül búcsút nyerhettek a vállalkozást támogatók is.⁴⁰ Az 1501 augusztusát követően összeülő tolnai országgyűlés után mérsékelt hadi események következtek, amelyek bár nem ropantották meg az oszmánok balkáni uralmát, arra viszont elégségesnek bizonyultak, hogy 1502 novemberében a magyarok és Velence titokban béketárgyalások kezdett a törökkel. Az utólag VI. Sándor pápa jóváhagyását is elnyerő egyeztetések révén 1503. augusztus 20-án a magyar és a török fél hét évre békét kötött.⁴¹

³⁵ FRAKNÓI 1902. 204–206; SETTON 1978. 381–416; CHAMBERS 2006. 89–93.

³⁶ SETTON 1978. 508–542.

³⁷ NEMES 2018. 10–12.

³⁸ NEMES 2018. 12–14.

³⁹ BARLAY, 1983. 44; NEMES 2018. 14.

⁴⁰ A hit védelméért adott búcsúkról ld. ERŐS 2024. 124–126.

⁴¹ NEMES 2018. 14–17.

Az oszmánellenes küzdelem jelentősen háttérbe szorult II. Gyula (1503–1513) pontifikátusa alatt, köszönhetően a Pápai Állam északi határainál vívott, jelentős területgyarapodásokat eredményező diplomáciai és katonai manővereknek.⁴² A II. Gyula halálát követő konklávé – ahová Bakóc Tamás bíboros papabilisként vonult be – nem az esztergomi érsek, hanem Giovanni de' Medici győzelmét hozta, aki a X. Leó (1513–1521) nevet vette fel.⁴³ 1513. április 27-én a lateráni zsinat hatodik ülészekán – amelyen már maga a pápa elnökölt – ismét előtérbe került a hitetlenek elleni harc: a Bakóc Tamás kíséretéhez tartozó Simon de Begna modrusi püspök⁴⁴ beszélt az Itáliát és Magyarországot fenyegető oszmán veszélyről. X. Leó végül az 1513. július 15-i pápai konzisztóriumon a Magyar, a Cseh és a Lengyel Királyság területére legátussá nevezte ki Bakóc bíborost, és megbízta egy keresztes hadjárat szervezésével.⁴⁵

A kinevezés napján kelt bullák pontosan körülhatárolták a legátusi megbízatás területét. Ez a magyar, a cseh, a lengyel és a dán korona országaira, azaz Magyar-, Cseh- és Lengyelország, Dánia, Norvégia és Svédország, valamint Szilézia, Lausitz, Morvaország, Havasalföld, Livónia és Litvánia területére, továbbá Poroszországra és a Moszkvai Nagyfejedelemségre⁴⁶ szólt, és egy, a törökök és a tatárok elleni hadjárat szervezését róta a bíborosra.⁴⁷ További kutatásokat igényel az a kérdés, hogy a szentszéki diplomácia miért jelölt ki Bakóc számára ilyen szokatlanul kiterjedt legáció területet. II. Ulászló király országai természetesen nem szorulnak magyarázatra, mint ahogy a szintén Jagellók által kormányzott Lengyel Királyság sem. Poroszország és a Moszkvai Nagyfejedelemség a

lengyelekkel régóta fennálló konfliktusuk rendezése miatt kerülhettek be,⁴⁸ bár a pápai kúriában a lengyel és litván területeken élő ortodox vallású rutének ügyét is minden bizonnyal figyelembe vették.⁴⁹ A töröktől oly messze fekvő skandináv területek kijelölése azonban továbbra is magyarázatra vár.

A keresztes hadjáratot kihirdető bullát végül 1513. szeptember 3-án állította ki az apostoli kancellária, amelynek értelmében a legátus teljes búcsút adhatott nemcsak a hadjárat résztvevőinek, hanem az expedíciót támogatók számára is.⁵⁰ A szeptember 17-én és 20-án expediált pápai oklevelek tovább bővítették a leendő legátus kötelességeit: feladatul kapta a cseh és morva huszitáknak a katolikus egyházba való visszatérítését is. A célkitűzés mindenképpen az volt, hogy a katolikus hitre tért csehekből és morvákból – akár egyházi bevételek felhasználásával is – sereget szervezzen, amelyet a törökök ellen lehet fordítani.⁵¹

Bakóc 1514 tavaszán fényűző módon vonult be Budára,⁵² az országgyűléssel éles viták után jóváhagyta a keresztes bulla kihirdetését, és ezzel el is kezdődtek a hadjárat előkészületei. Bakóc a bulla kihirdetését a Rómából vele együtt érkező Girolamo Magnani⁵³ minorita szerzetesre, Itália egyik leghíresebb hitszónokára bízta, aki elsődleges feladata mellett még a bulla megfelelő számú példányban történő lemásoltatásáért is felelt.⁵⁴ Magnani helyettese Simon de Begna modrusi püspök lett, aki ugyancsak Bakóc római kíséretét alkotta és a lateráni zsinaton történő felszólalása kapcsán már említésre került. A török elleni expedíció végül a keresztesek lázadása miatt csúfos kudarccal végződött.⁵⁵ Hiába próbált a bíboros a toborzásnak augusztusban új

⁴² CHAMBERS 2006. 110–133; SHAW–MALLET 2019. 86–123.

⁴³ FRAKNÓI, 1889. 130–135; MONDIN 2001. 400–406.

⁴⁴ NEMES 2024. 205–206.

⁴⁵ DELICATI–ARPELLINI 184. 6; ÉRSZEGI 2016. 199; NEMES 2024. 188–189.

⁴⁶ Bakóc megpróbálta X. Leó pápával legátusi területeit a Szent Római Birodalomra és Velencére is kiterjesztetni, erre ld. LAKATOS 2015. 194–200.

⁴⁷ *Mon. rust.* 32–34, no. 2–4; SETTON 1984. 142–153.

⁴⁸ FRAKNÓI, 1889. 140; MINNICH 2016. 40–51.

⁴⁹ MINNICH 2016. 35–40.

⁵⁰ *Mon. rust.* 35–54; NEMES 2024. 190–191.

⁵¹ KALOUS 2019. 308–310.

⁵² C. TÓTH 2015. 38–40.

⁵³ NEMES 2024. 204–205.

⁵⁴ A bulla kihirdetésében a magyarországi obszerváns ferencesek is részt vettek, ld. *Mon. rust.* 58–59, no. 17, 66–68, no. 23–25.

⁵⁵ C. TÓTH 2015. 54–72; C. TÓTH 2025.

lendületet adni, a keresztes hadjárat – köszönhetően a bíboros hatalmas presztízsveszteségének – immár menthetetlennek bizonyult.⁵⁶

Az oszmánok elleni küzdelemnek – amint arra fentebb már több példát is láthattunk – újabb lendületet adtak az oszmán sikerek és a keresztes kudarcok. 1521-ben elesett a magyar végvárrendszer egyik legfontosabb támasza, Nándorfehérvár,⁵⁷ majd egy évvel később a szintén kulcsfontosságú Rodosz szigete került a törökök kezére.⁵⁸ VI. Adorján pápa (1522–1523) a Pápai Állam költségeinek visszafogásával és az alattvalókra kivetett adókkal próbálta előteremteni a keresztes hadjárat indításához szükséges összeget. A magyar királyság támogatására szánt pénz azonban csak nehezen gyűlt össze, a szükségesnek vélt 100 000 forintnak csak a felét sikerült előteremteni. Ez konfliktushoz vezetett a bíborosi kollégiumon belül, hiszen a legátusnak szánt Pompeo Colonna és Lorenzo Campeggi bíborosok kijelentették: ők ekkora összeggel nem indulnak útnak. Adorján pápa választása ezért a puritán – a kortársak által egyenesen fukarnak nevezett – domonkos szerzetesre, Tommaso da Vióra esett.⁵⁹ VI. Adorján halála után ismét egy Medici ült Szent Péter trónjára: Guilano de' Medici VII. Kelemen (1523–1534) néven foglalta el a pápai trónt.

1521. május 8-án V. Károly császár, VIII. Henrik angol király és X. Leó pápa szövetséget kötött I. Ferenc francia király és a Velencei Köztársaság ellen.⁶⁰ Kelemen pápa azonban trónra lépése után – részben franciabarát firenzei tanácsadói javaslatára, részben pedig a Pápai Államot harapófogóba szorító császári expanziótól való félelemtől vezérelve – igyekezett kihátrálni ebből a szövetségből. Az I. Ferenc király által 1524 őszén vezetett francia támadás idején a pápai diplomácia már megkezdte a lépéseket a császárral kötött ligából való kilépésre, de a totális császári győzelmet és megalázó francia

vereséget hozó paviai csata egy ideig ezt elodázta. Az 1526 januárjában megkötött madridi béke ugyanakkor V. Károly császár javára billentette az európai és így az itáliai erőviszonyokat is, amelyet VII. Kelemen pápa már nem hagyhatott annyiban: 1526. május 22-én a pápa, Franciaország, Velence, Milánó és Firenze szövetségre lépett V. Károly itáliai hatalma ellen, és létrehozta a cognaci ligát.⁶¹

Ezzel egy időben a pápaságnak szembesülnie kellett az egyre növekvő oszmán nyomással is. Magyarország törökök elleni harcát egyrészt a zsoldosok felfogadására szánt pénzzel, másrészt a Pápai Állam adriai kikötőivel, például Anconával szemben elhelyezkedő Klissza kulcsfontosságú várának küldött gabonával és fegyverrel támogatta.⁶² VII. Kelemen elődeihez hasonlóan szintén törekedett az uralkodók közötti béke létrehozására, de ezt szinte lehetetlenné tették az itáliai háborúk eseményei és a szentszéki diplomácia vezetésével létrejött új császárellenes liga.⁶³ Az Apostoli Szentszék politikáját a magyar királyi udvarban képviselő legátusok – tehát Tommaso da Vio és Lorenzo Campeggio bíboros, valamint Giovanni Antonio Burgio apostoli nuncius – aktívan részt vettek a belpolitikai erőviszonyok alakításában azzal a céllal, hogy a pápa szándéka szerint növeljék az ország belső stabilitását.⁶⁴ A pápai diplomácia személyi politikája ugyanakkor nem aratott egyértelmű sikert, sőt Verbóci István és Brodarics István favorizálása inkább az ellenkező hatást érte el. Nem hoztak eredményt a cseh kelyhesekkel a katolikus egyházba való visszatérésüket szorgalmazó tárgyalások sem, ezek elsősorban Lorenzo Campeggio bíboros kompromisszumképtelensége miatt hiúsultak meg.⁶⁵ A nyilvánvaló egyházpolitikai diadaltól – amely egyértelmű üzenet lehetett volna a német területen terjedő lutheri eretnokség követőinek – pedig katonai sikert is reméltek: a közismerten nagy harcértéket képviselő

⁵⁶ LAKATOS 2015. 199–200.

⁵⁷ PÁLÓSFALVI 2005. 180–190.

⁵⁸ SETTON 1984. 198–228.

⁵⁹ NEMES 2016. 370–371.

⁶⁰ GATTONI 2000. 235–239; SHAW–MALLET 2019. 162–167.

⁶¹ GATTONI 2002. 23–152; CHAMBERS 2006. 134–148; SHAW–MALLET 2019. 170–183; NEMES 2023.

⁶² NEMES 2012. 57–65.

⁶³ SETTON 1984. 229–249; NEMES 2023. 139–141.

⁶⁴ NEMES 2016. 370–382.

⁶⁵ NEMES 2014. 5–16.

cseh és morva zsoldosok nagyobb számú részvételére számítottak. Végeredményben a Mohácsi-síkon vereséget szenvedő seregben számos pápai pénzen fogadott zsoldos küzdött, a Szentszék által folyamatosan támogatott Klissza vára pedig 1537-ig ellenállt az oszmán ostromoknak.

A pápaság a 15. századra újra felfedezte a keresztes eszmét, mert ebben az egész keresztény közösséget összefogó ügyben az egyházfők vitathatatlan vezető szerepet tudtak betölteni. Az egyházi állam a keresztes ideológia terjesztésében új segítőtársra talált az obszerváns ferencesek személyében, akik élen jártak a törökök elleni harcra való buzdításban. Az egyes keresztes hadjáratokat kihirdető bullák

szinte mindig egy nagyobb oszmán siker hatására születtek, legyen az Konstantinápoly, Otranto, Nándorfehérvár vagy Rodosz eleste. A pápa az oszmánok ellen induló hadjárat előtt igyekezett békét teremteni az európai uralkodók között, nem ritkán azonban ezt éppen a Szentszék itáliai szerepvállalása akadályozta meg. Fontos leszögezni, hogy a pápaság a 15. századtól kezdve mindvégig kiemelt figyelmet fordított Magyarország törökellenes harcaira, ám nemcsak az oszmánellenes küzdelmek ideológiai vezetőjeként, hanem mert a Pápai Állam adriai kikötőinek védelme miatt fontosnak tartotta a horvát végvidék várainak (például Zengg és Klissza) támogatását.

BIBLIOGRÁFIA

Adattárak, forráskiadások

- BARLAY 1983: BARLAY Ö. Szabolcs: Szentanú levele az 1501-es Úrnapi szabadtéri színjátékról Budán. *Magyar Könyvszemle* 99 (1983) 42–45.
- DELICATI–ARMELLINI 1884: DELICATI, Pio – ARMELLINI, Mariano: *Il diario di Leone X di Paride de Grassi maestro delle cerimonie pontifice*. Roma, 1884.
- Mon. rust.*: FEKETE NAGY, Antonius: *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*. Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 12. Budapest, 1979.
- NEMES 2015: NEMES Gábor: *Brevia Clementina. VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brévéi (1523–1526)*. Collectanea Vaticana Hungariae I/12; Publicationes Archivi Dioecesanii Iauriensis. Fontes, Studia 23. Budapest–Győr–Róma, 2015.
- THEINER 1860: THEINER, Augustin: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia II*. Roma 1860.

Szakirodalom

- BROWN 1999: BROWN, Peter: *Az európai kereszténység kialakulása 200–1000*. Budapest, 1999.
- C. TÓTH 2015: C. TÓTH Norbert: Az 1514. márciusi országgyűlés. Politikatörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig. In: C. TÓTH Norbert – NEUMANN Tibor (szerk.): *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Budapest, 2015. 31–79.
- C. TÓTH 2025: C. TÓTH Norbert: *Dózsa György: Kultusz és történelem*. Rendhagyó életrajz. Pécs, 2025.
- CHADWICK 1993: CHADWICK, Henry: *The Early Church*. The Penguin History of the Church 1. London–New York, 1993.
- CHAMBERS 2006: CHAMBERS, David Sanderson: *Popes, cardinals and war. The Military Church in Renaissance and Early Modern Europe*. London–New York, 2006.
- COLOMER–MCLEAN 1998: COLOMER, Joseph M. – MCLEAN, Iain: Electing Popes: Approval Balloting and Qualified-Majority Rule. *Journal of Interdisciplinary History* 29:1 (1998) 1–22.
- ČORALIĆ 1996: ČORALIĆ, LOVORKA: Magyarok Velencében a 15–17. században, *Aetas* 11: 2–3 (1996) 139–153.
- ENGEL 1984: ENGEL Pál: A szegedi eskü és a váradi béke. Adalék az 1444. év eseménytörténetéhez. In: H. BALÁZS Éva – FÜGEDI Erik – MAKSAJ Ferenc (szerk.): *Mályusz Elemér emlékkönyv*. Budapest, 1984. 77–96.
- ERŐS 2024: ERŐS Katalin Renáta SSND: *Búcsúk és búcsúlevelek a középkori Magyarországon*. Bibliotheca Collegii Professorum Hungarorum. Classis Philosophica. Piliscsaba, 2024.
- ÉRSZEGI 2016: ÉRSZEGI Géza: Bakócz Tamás pápai követi megbízatása. In: SOMORJAI Ádám – ZOMBORI István (szerk.): *Episcopus, Archiabbas benedictus, Historicus ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*. Budapest, 2016. 193–202.
- FRANKÓI 1901–1903: FRANKÓI Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel I–III*. Budapest, 1901–1903.
- FRANKÓI, 1889: FRANKÓI Vilmos: *Erdődi Bakócz Tamás élete 1442–1521*. Magyar történeti életrajzok 14. Budapest, 1889.
- GÁRDONYI 2022: GÁRDONYI Máté: *Bevezetés a Katolikus Egyház történetébe I. Ókor – Korai középkor – Érett középkor*. Budapest, 2022.

- GATTONI 2000: GATTONI, MAURIZIO: *Leone X e la geo-politica dello Stato pontificio (1513–1521)*. Collectanea Archivi Vaticani 47. Città del Vaticano, 2000.
- GATTONI 2002: GATTONI, MAURIZIO: *Clemente VII e la geo-politica dello Stato pontificio (1523–1534)*. Collectanea Archivi Vaticani 49. Città del Vaticano, 2002.
- GATTONI 2010: GATTONI, MAURIZIO: *Sisto IV, Innocenzo VIII e la geopolitica dello Stato Pontificio (1471–1492)*. Religione e società. Storia della chiesa e dei movimenti cattolici 52. Roma, 2010.
- HOPP 1992: HOPP Lajos: *Az „antemurale” és conformitas” humanista eszméje a magyar–lengyel hagyományban*. Humanizmus és reformáció 19. Budapest, 1992.
- JEDIN 1998: JEDIN, Hubert: *A zsinatok története*. Budapest, 1998.
- KALOUS 2017: KALOUS, Antonín: *Late Medieval Papal Legation. Between the Councils and the Reformation*. Viella History, Art and Humanities Collection 3. Roma, 2017.
- KALOUS 2019: KALOUS, Antonín: Cardinal Legate Tamás Bakóc and the Utraquists. In: MINNICH, Nelson H. (ed.): *Alla ricerca di soluzioni nuova luce sul concilio lateranense V: Studi per i 500 anni del Concilio*. Roma, 2019. 305–320.
- LAKATOS 2015: LAKATOS Bálint: Hírek Magyarországról. Külföldi értesülések 1514-ben a parasztháború eseményeiről. In: C. TÓTH Norbert – NEUMANN Tibor (szerk.): *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Budapest, 2015. 155–217.
- MARKUS 2004: MARKUS, Robert A.: *Nagy Szent Gergely és kora*. CATENA Monográfiák 5. Budapest, 2004.
- MINNICH 2016: MINNICH, Nelson H.: Session XII: Decree Constituti iuxta verbum on closing th Council. The closing of the Fifth Lateran Council (1512–1517). In: MINNICH, Nelson H.: *The Decrees of the Fifth Lateran Council (1512–1517). Their Legitimacy, Origins, Contents, and Implementation*. Variorum Collected Studies Series. London–New York, 2016. X. 17–59.
- MOLNÁR 2005: MOLNÁR Péter: Császárság, pápaság és az itáliai nagypolitika. In: KLANICZAY Gábor (szerk.): *Európa ezer éve II*. Budapest, 2005. 62–89.
- MONDIN 2001: MONDIN, Battista: *Pápák enciklopédiája*. Budapest, 2001.
- NEMES 2012: NEMES GÁBOR: VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brevái (1523–1526). Adatok a Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolataihoz. In: TUSOR PÉTER (szerk.): *Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére*. Collectanea Vaticana Hungariae I/8. Budapest–Róma, 2012. 51–69.
- NEMES 2014: NEMES Gábor: Elszalasztott lehetőségek. VII. Kelemen pápa és II. Lajos országainak belpolitikája (1523–1526). *Egyháztörténeti Szemle* 15:4 (2014) 3–19.
- NEMES 2016: NEMES Gábor: Pápai követek a Mohács előtti Magyarországon. *Századok* 150:2 (2016) 369–385.
- NEMES 2018: NEMES Gábor: Pietro Isvalies bíboros veszprémi püspök. In: KARLINSZKY Balázs – VARGA Tibor László (szerk.): *Folyamatosság és változás. Egyházszerkezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16-17. században*. Veszprém, 2018. 9–46.
- NEMES 2023: NEMES Gábor: Oszmánellenes segítség helyett császárellenes liga? Giovanni Francesco Capi pápai nuncius missziója 1526-ban. In: VARGA Szabolcs (szerk.): *Elsüllyedt Mohács. Újabb tanulmányok a mohácsi csatával kapcsolatos kutatások eredményeiből*. Budapest, 2023. 137–143.
- NEMES 2024: NEMES Gábor: Bakóc Tamás legátusi bírósága (1514–1521). In: C. TÓTH Norbert – NEUMANN Tibor (szerk.): *Bakóc Tamás emlékezete*. Bibliotheca Collegii Professorum Hungarorum. Classis Philosophica. Piliscsaba, 2024. 183–223.
- ÓVÁRY 1881: ÓVÁRY Lipót: Otranto felszabadításának 400-ik évfordulója. *Századok* 15 (1881) 493–498.
- PÁLOSFALVI 2005: PÁLOSFALVI Tamás: *Nikápolytól Mohácsig 1396–1526*. Nagy csaták. Budapest, 2005.
- PELLEGRINI 2014: PELLEGRINI, Marco: *La crociata nel Rinascimento. Mutazioni di un mito 1400–1600*. Firenze, 2014.
- ROBINSON 1990: ROBINSON, Ian Stuart: *The Papacy 1073–1198. Continuity and Innovation*. Cambridge, 1990.
- ROLLO-KOSTER 2015: ROLLO-KOSTER, Joëlle: *Avignon and its Papacy, 1309–1417. Popes, Institutions, and Society*. Lanham–Boulder–New York–London, 2015.
- RUNCIMAN 2002: RUNCIMAN, Steven: *A keresztes hadjáratok története*. Budapest, 2002.
- SETTON 1976–1984: SETTON, Kenneth M.: *The Papacy and the Levant (1204–1571) I–III*. Philadelphia, 1976–1984.
- SHAW–MALLET 2019: SHAW, Christine – MALLET, Michael: *The Italian Wars 1494–1559. War, State and Society in Early Modern Europe*. London–New York, 2019.
- SOUTHERN 1987: SOUTHERN, Richard William: *A nyugati társadalom és az egyház a középkorban*. Budapest, 1987.
- SZ. JÓNÁS–SZÉKELY 2005: SZ. JÓNÁS Ilona – SZÉKELY György: Itália a késő középkorban és a reneszánsz kezdetei. In: KLANICZAY Gábor (szerk.): *Európa ezer éve II*. Budapest, 2005. 275–309.

- SZOVÁK 2009: SZOVÁK Kornél: Gratiarum et misericordiarum fons. Bizánci emigránsok Itáliában. In: NEUMANN Tibor – RÁCZ György (szerk.): *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. *Analecta Mediaevalia* III. Budapest–Piliscsaba, 2009. 377–409.
- SZÉKELY 2005: SZÉKELY György: A pápaság a kora középkorban. In: KLANICZAY Gábor (szerk.): *Európa ezer éve* I. Budapest, 2005. 205–211.
- VESZPRÉMY 1990: VESZPRÉMY László: Magyar vonatkozású források Otranto ostromáról (1480–1481). *Hadtörténelmi Közlemények* 103:1 (1990) 105–112.
- VESZPRÉMY 1991: VESZPRÉMY László: Magyarországi minoriták Észak-Itáliában 1526-ig, *Aetas* 6:2 (1991) 92–100.

THE “EASTERN POLICY” OF THE HOLY SEE IN THE 15TH AND 16TH CENTURIES

GÁBOR NEMES

KEYWORDS: papacy, diplomacy, legate, crusade, humanism

Since the 9th century, the papacy had been trying to support the fight against Islam, but the ideology of the Crusades only took shape in detail during the 11th and 12th centuries. During the 14th century, the papacy revived the idea of the Crusades because, on the one hand, the popes were above the European rulers in this matter, and on the other hand, they could assert their territorial ambitions towards the Orthodox Church. In the 15th century, the concept was enriched with new layers of meaning due to the emergence of humanism. Humanists revived the ancient myth of the difference between the West and the East and the struggle against barbarism. Compared to previous crusades, the active and constant participation of the Observant Franciscans was another novelty. Throughout the 15th and 16th centuries, the papacy always proclaimed crusades following significant Christian defeats, including the fall of Constantinople (1453), Otranto (1480), Negroponte (1470) and Rhodes (1522) in the Aegean Sea, and Belgrade (1521). When proclaiming the Crusades, the popes sought to establish peace among Christian princes, but their ability to manoeuvre was often limited by the internal politics of the Papal States in Italy. Those who went to war against the Turks and supported the Crusades were granted indulgences. Papal diplomacy in Hungary was represented by papal legates, who were usually chosen from among the cardinals. They supervised the use of papal aid funds, participated in diplomatic negotiations and also intervened in domestic politics. The popes paid particular attention to defending Senj and Klis, which were located opposite the Adriatic ports of the Papal States.